

TADEUSZ LEWASZKIEWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0003-0676-9841

e-mail: lewtad@interia.pl

Katarzyna Konczewska, *Polacy i język polski na Grodzieńszczyźnie*. Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2021, ss. 192

Katarzyna Konczewska znacznie wzbogaciła wiedzę o polszczyźnie północnokresowej opublikowanymi dotychczas artykułami oraz recenzowaną monografią. Na okładce wydawca zamieścił rycinę z wydania *Civitates Orbis Terrarum*, t. II, Braun & Hogenberg, Kolonia 1575. Dedykacji na s. 4 (*Polakom Grodzieńszczyzny, którzy wytrwali przy swoim – mimo wszystko*) towarzyszy fotografia **Bohatyrewicze nad Niemnem, mogiła Jana i Cecylii**. Recenzentem wydawniczym książki był prof. Janusz Rieger (wybitny polonista, sławista i językoznawca ogólny, m.in. znakomity znawca polszczyzny południowokresowej i północnokresowej), którego zgoda na druk świadczy o wysokim poziomie naukowym publikacji. Na tylnej okładce monografii zamieszczono fragment opinii wymienionego uczonego, która zasługuje na ponowne zacytowanie:

„Książka w istotny sposób poszerza naszą wiedzę o polszczyźnie Kresów. Na podstawie własnych materiałów dialektalnych oraz bazując na doświadczeniu życia i pracy na tamtym terenie, Autorka ukazuje różne aspekty życia Polaków na Grodzieńszczyźnie, w tym ich miejsce wśród ludności regionu i ich mowę, nieco inną u potomków szlachty i potomków chłopów. Pokazuje wszechstronnie sfery funkcjonowania polszczyzny: w domu, w szkole, w kontaktach międzyludzkich, w Kościele, w publikacjach, w Internecie. Wskazuje zmiany zachodzące w różnych obszarach w ostatnich latach. Świetny opis sytuacji socjolingwistycznej uzupełniają między innymi fakty z historii regionu, uwagi o inskrypcjach nagrobnych, o języku utworów Elizy Orzeszkowej, współczesnego pisarza Aleksandra Jurewicza oraz polskojęzycznych wydań książkowych na Białorusi. Styl pracy i jej zawartość sprawiają, że będzie ona także dobrze popularyzować wiedzę o Polakach i ich języku w badanym regionie (*Z recenzji wydawniczej prof. dr. hab. Janusza Riegera*)”.

Omawiana i oceniana praca składa się z następujących części: *Przedmowa*, s. 9-11; 1. *Wprowadzenie*, s. 13-34 (1.1. *Wstęp*; 1.2. *Charakterystyka materiału*; 1.3. *Wybrane zagadnienia z teorii kontaktów językowych*; 1.4. *Stan badań nad polszczyzną na Litwie i Białorusi*; 1.5. *Geneza polszczyzny grodzieńskiej*); 2. *Rys historyczny badanych*

miejsowości, s. 35-48; 3. *Współczesna sytuacja socjolingwistyczna*, s. 49-68 (3.1. *Przekrój narodowościowy*; 3.2. *Kody językowe*); 4. *Dystrybucja funkcjonalna języka polskiego*, s. 69-106 (4.1. *Rodzina i inne wspólnoty*; 4.2. *Szkoła i nauka polskiego*; 4.3. *Media*; 4.4. *Kościół*; 4.5. *Cmentarze*); 5. *Wybrane cechy językowe materiału gwarowego*, s. 107-112 (5.1. *Fonetyka*; 5.2. *Morfologia*, 5.3. *Składnia*; 5.4. *Leksyka i frazeologia*); 6. *Polszczyzna regionalna w utworach literackich i publicystyce*, s. 113-124 (6.1. *Polszczyzna grodzieńska w powieściach Elizy Orzeszkowej*; 6.2. *Język okolic Lidy w utworach Aleksandra Jurewicza*; 6.3. *Regionalizmy we współczesnych publikacjach*); 7. *Podsumowania i wnioski*, s. 125-126; *Aneks* (s.127-160) obejmuje: *Teksty gwarowe*, s. 129-136; *Cechy regionalne grodzieńskich polskojęzycznych stron internetowych i prasy*, s. 137-138; *Wypowiedzi pisemne młodych miejscowych księży katolickich*, s. 139-140; *Modlitwy podstawowe i pieśni religijne z fonetycznym zapisem cyrylicą*, s. 141-142; *Inskrypcje nagrobne na katolickich cmentarzach Grodzieńszczyzny*, s. 143-152; *Wykaz organizacji i instytucji*, s. 153-154; *Mapy*, s. 155-157; *Zdjęcia*, s. 158-160; *Spis map*, s. 161; *Spis zdjęć*, s. 161; *Spis wykresów*, s. 161; *Spis tabel*, s. 162; *Bibliografia*, s. 163-186; *Streszczenie – Резюме – Summary*, s. 187-192.

Przedstawiony spis treści pozwala zorientować się w tematycznym bogactwie książki. Na podkreślenie zasługuje przede wszystkim nowoczesna metodologia, m.in. korzystanie z teorii kontaktów językowych i metod socjolingwistyki. Wymienię tylko kilka ważniejszych osiągnięć badawczych Autorki.

W rozdziale czwartym szczególnie wartościowe są rozważania o nauce języka polskiego w szkołach oraz o inskrypcjach nagrobnych na cmentarzach Grodzieńszczyzny. Autorka bardzo wnikliwie przedstawiła sytuację języka polskiego w nauczaniu szkolnym, zaprezentowała wiele danych statystycznych, scharakteryzowała podręczniki do nauki polszczyzny. W tym miejscu warto zacytować Jej trafną obserwację: „Trudno o podręcznik, który by uwzględnił polsko-białorusko-rosyjskie interferencje językowe i zakładał, że jego użytkownicy są trochę obeznani z kulturą polską, [...]” (s. 88). W kontekście walki o utrzymanie języka polskiego zaskakuje opinia o roli Kościoła katolickiego: „Co się zaś tyczy środowiska pomocnego w nauczaniu języka, obecna sytuacja wskazuje na to, że Kościół katolicki nie pozostanie ostoją polskości, ponieważ prowadzona przezeń polityka językowa i narodowościowa znacznie się zmienia (więcej na ten temat w rozdziale 4.4.)” (s. 89). I najważniejszy wniosek zamieszczony w tym podrozdziale: „Bez wątpienia ważną rolę w organizacji polskiego szkolnictwa na Grodzieńszczyźnie będą odgrywały polskie organizacje społeczne: od tego, czy będą się konsolidować zamiast toczyć walkę o to, kto jest lepszym Polakiem, w znacznym stopniu zależy przyszłość języka polskiego i kultury w tym regionie” (s. 89).

Wzruszające są zdjęcia 31 inskrypcji nagrobnych na katolickich cmentarzach Grodzieńszczyzny (s. 143-152). Poświadczają one różnego rodzaju błędy ortograficzne (np. *kohanemu*, *rzone* ‘żonie’, *pokui*, *pamąntka*, *menż* ‘mąż’, *bul*, *curka*), północnokresowe gwarowe właściwości fonetyczne (akanie, np. *pakój*); wahania *o-ó*, np. *grob*; odnosowienie w wygłosie, np. *nad two duszo*; miękkie *l*, np. *Alieksander*; zmiana *ś>s*, np. *swienty*), gramatyczne (brak form męskoosobowych w nazwiskach, np. *tu spoczywają Wiszniewskie*; uogólniona końcówka *-ów* w dop. lm. rzeczowników trzech rodzajów, np. *od rodziców, bratów i siostruw*; uogólniona końcówka *-u* w cel. lp rze-

czowników rodzaju męskiego, np. *Andżeiu, tatusiu, synu*; brak końcówek ruchomych w formach czasu przeszłego, np. *ty odeszła, ty opuścił nas*) oraz wyrazy regionalne i rusycyzmy leksykalne (np. *babusia, zwrócić* ‘odzyskać’, *pomnić* ‘pamiętać’, *liubimyj*). Choć na inskrypcjach jest wiele błędów językowych, to jednak są one – jak słusznie uważa K. Konczewska – „żywym świadectwem przywiązania do języka polskiego i troski o zachowanie tradycji mimo procesów rusyfikacji i ateizacji” (s. 106).

Ważne ustalenia badawcze przynoszą również dwa następne rozdziały. W rozdziale piątym badaczka wymienia podstawowe cechy polszczyzny grodzieńskiej z zakresu fonetyki, morfologii, składni, leksyki i frazeologii. Pożyteczny jest przegląd cech polszczyzny grodzieńskiej w powieściach Elizy Orzeszkowej. Szkoda tylko, że Autorka nie zamieściła w *Bibliografii* żadnej z licznych publikacji Elżbiety Skorupskiej-Raczyńskiej o języku wybitnej pisarki.

Znacznie ważniejsze są analizy języka Aleksandra Jurewicza i innych lidzkich Polaków. A Jurewicz, urodzony w 1952 roku w okolicy Lidy, przybył do Polski wraz z rodzicami w roku 1957. Opublikował m.in. powieść *Lida* (1990); utwory pisarza zalicza się do nurtu nostalgicznego i reistycznego. Język jego bohaterów odzwierciedla lidzką polszczyznę mówioną. Wiedzę o tych właściwościach językowych prozaika zawdzięczamy Autorce omawianej monografii: fonetyka (formy z akaniem, np. *napisza* ‘napiszę’; białoruskie *u* przed spółgłoską zamiast polskiego *w*, np. *u gości*; zanik miękkości, np. *radosc*); fleksja (długie formy zaimków zamiast krótkich bez akcentu logicznego, np. *nie dawaj jemu powodów*; formy czasu przeszłego bez końcówek, np. *małeńki ty był; my skrócili*; formy 1. os. lm. czasu teraźniejszego z końcówką *-m*, np. *wypijem, my jedziem*); składnia (brak łącznika w orzeczeniu złożonym, np. *ty cały przemarznięty; ja zadowolona; u mnie jest* ‘ja mam’), leksyka (słownictwo kresowe, np. *zakanszajcie* ‘proszę zakąsić’, *przetłumaczyć* ‘wytłumaczyć’; zapożyczenia białoruskie, np. *musi* ‘chyba’, *dzietki* ‘działwa’, *kali* ‘kiedy’, *bačka* ‘ojciec’; zapożyczenia rosyjskie, np. *hwacit* ‘wystarczy’, *skarej* ‘prędzej’, *pozakrywać* ‘zamknąć’.

Podobnego typu cechy językowe – wymienione przez K. Konczewską – dokumentuje publikacja *Jak Feniks z popiołu. Polacy na ziemi lidzkiej w latach 1987-1997* (1997). Są to wspomnienia dziesięciu osób – dwóch przesiedleńców oraz ośmiu rdzennych Polaków z Lidy.

Monografia Katarzyny Konczewskiej zasługuje niewątpliwie na wysoką ocenę.